

ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KÜLTÜRDE NÜBÜVVET İNANCI

HÜSEYİN DOĞAN^a

Öz

Bugün ülkemizde ortaya çıkmış olan inanç gruplarından birisi de, Alevilik-Bektâşîlik'tir. Kendilerini Alevî-Bektâşî olarak adlandıranlar da dâhil olmak üzere hemen hemen her kesim, bu dinî grubu kendine has anlayış biçimiyle ele almaya, yorumlamaya ve tanımlamaya çalışmaktadır. Ancak gelinen noktada Alevilik-Bektâşîlik konusunu indî ve dünyevî bütün kaygı ve ön yargılardan uzak olarak olabildiğince objektif bir biçimde ele almak ve incelemek gerekmektedir.

Bahsedilen ana temaya ışık tutma gaye ve hedefiyle kaleme alınan bu çalışma, bugün ülkemizde yaşamakta olan Alevî-Bektâşî kesimin temel inanç konularından birisini oluşturan "nübüvvet" anlayışını ortaya koymaktadır. Bu nedenle de elde edilen verilerin doğru saptanması ve kullanılmasını temin açısından, Alevî-Bektâşî klasikleri referanslarımızın başvuru merkezi olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevî-Bektâşî, Kur'ân, Nübüvvet, İnanç, İnsan.

FAITH OF PROPHECY IN CULTURE OF THE ALAVISIM-BEKTASHISM

Abstract

One of the belief groups that emerged in our country today is Alavism-Bektashism. Almost all groups, including those who call themselves Alavi-Bektashi, try to address, interpret and define this religious group in its own way. However, at this point, the issue of Alavism- Bektashism has been taken down and it should be taken as objectively as possible, as far as possible, to be dealt with as far as possible from all worldly concerns and prejudices.

This study, which was written with the aim and aim of giving light to the main theme mentioned above, presents the understanding of an prophethood aye which constitutes one of the basic belief subjects of the Alavi- Bektashi section which is living in our country today. For this reason, Alavi-Bektashi classics were used as reference centers for our references.

Key Words: Alavi-Bektashi, Quran, Prophecy, Faith, Human.

Giriş

Klasik kaynaklardaki Alevî-Bektâşî anlayışa göre peygamberlik, tıpkı Sünnî anlayışta telakki edilen bir imân esası gibidir. Alevî-Bektâşî kaynaklar nazar-ı dikkate alındığında özellikle de peygamberliğin imkân ve gerekliliği benimsenmiş, insanın doğuştan bilgi sahibi olmadığı dolayısıyla da Allah'ın, âlemlere peygamberler ve kitaplar

^a Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelâm ve Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
(huseyindogan5555@hotmail.com)

gönderdiği ilkesi şartsız biçimde kabul edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Alevî anlayışta ve erkâna girişte peygamberliğe imân hususu, temel bir ilke durumundadır.

Alevîlik-Bektâşîlik'te peygamber(liğe)lere imân etmek, Alevîliğe giriş aşamalarından en önemlisini yerine getirmek anlamına geldiği gibi peygamberlerden herhangi birisini inkâr etmek de, Alevîlik-Bektâşîlikten çıkmak ve uzaklaşmak anlamına gelmektedir.¹ Zira Alevîlik- Bektâşîlikte, belli başlı veya sadece birkaç isimle mündemiç olmuş (kısmî) bir peygamberlik anlayışı hiçbir zaman itibar görmemiştir. Nitekim Alevî-Bektâşî klasiklerinden Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda, tevhîd okumanın kâfirlere niçin harâm olduğu bizzat Hz. Muhammed'in dilinden ifade edilmektedir: Onlar, *lâ ilâhe illâh* dedikleri halde, *Muhammedü'r-Resûlullâh* demedikleri için, tevhîdi okumaları doğru değildir. Bunun yanında ilgili eserde ayrıca, "*Allah bütün nebilerine, velilerine, kitaplarına, emrine ve nehyine inanan kişinin şâhidliğini tutacaktır; nebîlerden birine inanmayan kâfirdir*"² görüşü de işlenmektedir.

Allah tarafından toplumların irşâdı, islâhı, nüfusun çoğalması ve nefislerin tekâmülü için peygamberler gönderilmiştir. Onlardan her birisi, Allah'ın kendilerine vermiş olduğu talimat ve bilgiler çerçevesinde görevlerini ifâ etmiş ve önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.³ Bütün bunlarla birlikte Alevî-Bektâşî gelenekte peygamberlere imânın temelini, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) imân ilkesi oluşturmaktadır.⁴ Bu nedenle özellikle de Alevî gelenekte, "Allah-Muhammed-Ali" düsturu yaygın bir ilke olarak kabul edilmiş ve benimsenmiştir.⁵

1. Alevî-Bektâşî Kültürde Nübüvvetin İmkânı

Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız üzere Alevî-Bektâşî gelenekte peygamberliğe imân konusu, Allah'a imân konusundan hemen sonra ikinci sırada gelmektedir. Şöyle ki Alevîlik-Bektâşîlik'te, "*şerî'at makamının ilk esası imân getirmektir. Bu ise Allah'a, peygamberlere, meleklere, âhiret gününe, kader ve kazaya imân etmek*" biçiminde sıralanmaktadır.⁶ Bilindiği üzere Alevîlik-Bektâşîlik'te, "*dört kapı-kırk makam*" felsefesinin önemli bir yeri ve değeri vardır. Bu felsefede "*dört kapı-kırk makam*" olarak bilinen şerî'at, tarîkat, ma'rifet ve hakikat mertebelerinden şerî'at makamı⁷ on esastan oluşmakta olup burada peygambere imân konusu, Allah'a imândan hemen sonra işlenmiştir. Öyle ki şerî'at

² Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (haz.) Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 8a/68.

² Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (haz.) Osman Eğri, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 69b/359, (*Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi*), s. 51.

³ Ahmed Sabri Hamedânî, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdık (a.s.) Buyrukları*, Kevser Yayınları, İstanbul, 2014, s. 77.

⁴ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 69b/359.

⁵ Fuad Bozkurt, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 14-15.

⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 9a/71; Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 69b/359.

⁷ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 2a-2b-G/80.

makamı, kişinin kat etmesi gereken ilk mertebedir.⁸ Şerî'at makamındaki tekliflerden birini kabul etmeyen ma'rifet makamına yükselemez ve "tâlip" ya da "sûfi" olamaz.⁹ Çünkü Alevî-Bektâşî gelenekte gönülden (kalple) imân etmeyen ve diliyle ikrâr getirmeyen kişi gerçek bir mü'min olamaz. Bu kişi, samimi olmadığı ve tasdik etmediği için, doğrudan "münâfık" olarak kabul edilir.¹⁰

Alevî-Bektâşî gelenekte peygamberliğe bakışın temelinde, Kur'ân'da ismi geçen ya da isimleri ifade edilen bütün peygamberlerin "hak peygamber"¹¹ olduğu inancı yatmaktadır:

*"İmân şudur: Allah birdir, peygamber gerçektir, bütün peygamberler gerçektir. Allah dostları, melekler, kitaplar, cennet, cehennem, ölüm, yeniden dirilme (ba's u ba'de'l-mevt), sorgu-suâl, günahların tartılacağı terazi (mîzân), bütünüyle gerçektir."*¹²

Kur'ân'da isimleri beyan edilen bütün peygamberlere, Hz. Âdem'den (a.s.) bu yana gönderildiği belirtilen yüz yirmi dört bin peygambere imân edildiği Alevî-Bektâşî klasiklerde açıkça yer almaktadır. Sözelimi Cabbâr Kulu, bu durumu şöyle tavsîh etmektedir: *"Hazret-i Enbiyâ eydür: Yâ Ali! Bir kimse bana ümmet olsa, Allah'ı ikrâr etse, benüm gitdiğüm yol hak diseler de, sâir peygamberlerin gitdiği yol hak değil dise, mel'undur, didi. Enbiyânun birine, bunun gitdiği yol hak değilmiş diyen, kâfirden eşeddür."*¹³

Alevî-Bektâşî klasikler incelendiğinde, öncelikle Allah'a hamd ile başlanmakta daha sonra da başta Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere kendisine Kitap verilen veya verilmeyen diğer bütün peygamberlere salâvatta bulunulmaktadır.¹⁴ Bu yakarış ve duâ, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar âlemlere gönderilmiş olan bütün peygamberlere imân edildiğini gösteren en somut delillerden birisini oluşturmaktadır. Bu bakış açısına göre Alevî-Bektâşî erkânda Hz. Âdem'den itibaren gönderilmiş olan bütün peygamberlerin hak olduğuna inanılmakla birlikte, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlere nazaran daha ayrıcalıklı ve üstün bir konumu bulunmaktadır.¹⁵ Ancak Hz. Peygamber'i diğer peygamberlerden üstün konuma getiren en önemli özelliği onun kişisel olarak sadece son peygamber, getirdiği din İslâm'ın da en son ve en kâmil din¹⁶ olmasının dışında içsel-bâtınî anlamda *"Nûr-u Muhammed-Ali"* çerçevesinde algılanmış ve değerlendirilmiş olmasıdır.¹⁷

⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 8a/68; Hüseyin Bal, *Alevî-Bektâşî Kültürü –Sosyolojik Araştırmalar-*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002, s. 174.

⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 9a/72; Bal, *Alevî-Bektâşî Kültürü –Sosyolojik Araştırmalar-*, s. 174.

¹⁰ Bozkurt, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, s. 30-31.

¹¹ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, (haz.) Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 93-94.

¹² Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 69b/359.

¹³ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi), s. 52.

¹⁴ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 3b-G/75; Hamedânî, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdık (a.s.) Buyrukları*, s. 65.

¹⁵ Bozkurt, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, s. 24; Hamedânî, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdık (a.s.) Buyrukları*, s. 78.

¹⁶ Hamedânî, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdık (a.s.) Buyrukları*, s. 78.

¹⁷ Bozkurt, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, s. 24-25.

Buradan da anlaşılacağı üzere Alevî-Bektâşî anlayışta peygamberlere imân konusu, Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle birlikte daha farklı bir boyut ve anlam kazanmıştır.

Alevî-Bektâşî anlayışa göre peygamberlik, Allah'ın seçilmiş kullarına verilmiş "özel bir görev" olmasının dışında kişinin ihtiyarı ile ulaşılabileceği çok "özel bir makam" olarak kabul edilir.¹⁸ Bu doğrultuda Hacı Bektâş-ı Velî, peygamberin peygamberlik makamına ulaştığı mertebeleri imân, âbid (çok ibâdet eden), zâhid (zühd ehli), ârif (çok bilge) ve velâyet (silâsile) makamları olarak sıraladıktan sonra Allah'ın onu iyilikle halka gönderdiğini; temel görev ve sorumluluğunun Hakk'a davet etmek olduğunu ve nihayetinde o kişinin bu sayede "nebîlik" makamına ulaştığını ifadeye çalışmaktadır.¹⁹

Bütün bu veriler ışığında konuşmak gerekirse Alevî-Bektâşî gelenekte kabul edilen peygamberliğe imân konusu, tıpkı Sünnî gelenekteki gibi algılanmakta ve kabul edilmektedir. Peygamberliğin inkârı ise, bütün peygamberlerin inkârı anlamına geleceğinden kişi gerçek bir mü'min olarak kabul edilmemektedir. Bu anlayışa göre kişinin gerçek mü'min olması, tıpkı Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda sissilesi sayılan temel imân konularını benimsemesi ve kabul etmesiyle ilişkili bir husustur.²⁰

Öyle görünüyor ki, "dört kapı-kırk makam" inancından hareket eden Alevî-Bektâşî peygamber anlayışı, temelde velâyet²¹ kurumuyla da ilişkilendirilerek tamamıyla mistik ve teosofik bir yapıya büründürülmüştür. Bu nedenle Mu'tezilî-Mâtürîdî çizgide serdedilen aklî ve rasyonel söylemlerin²² yerini tamamen içsel-bâtınî, tasavvufî ve teosofik ifadeler ile bunlarla ilintili bazı söz dizgeleri almıştır. Dolayısıyla Alevî-Bektâşî peygamber anlayışının temelinde, az önce açıklamaya çalıştığımız bâtinî ve teosofik çerçevenin dikkate alınmasında yarar vardır.

2. Alevî-Bektâşî Kültürde Nebî'nin Özellikleri ve Bazı Nebîlerin Mucizeleri

Bilindiği üzere peygamberler, Allah'ın emir ve yasalarını gönderildikleri ya da içinde buldukları toplumlarına iletmekle görevli olan "değerli elçiler"dir. Kuşkusuz böylesi bir ilâhi görevin yerine getirilebilmesi ve ifâsı için, seçilen kişileri diğer insanlardan ayıran bazı özel nitelikler bulunmalıdır. Elbette ki bu nitelikler, onları temel insanî özelliklerinden asla soyutlamaz. Ancak bu temel özellikler peygamberlere, diğer insanlar arasında daha üstün bir değer katar ve onları daha üst bir konuma yükseltir.

¹⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 8a/68-8b/71.

¹⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 8b/71-7b/67.

²⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 9a/110.

²¹ Hamedânî, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdık (a.s.) Buyrukları*, s. 90-91.

²² Ethem Rûhi Fıglalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1990, s. 284-285. Alevîlik-Bektâşilik, "ehl-i zâhir" ve "ehl-i bâtin" ayrımının üzerinde çok durmuştur. Muhtemelen tasavvufî ve mistik çevrelerin de etkisiyle zamanla Alevîlik-Bektâşilik'te şekillenen bu ayrım, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile velâyet kurumunun başı sayılan Hz. Ali'nin dindeki ve Alevî-Bektâşî erkânındaki yerini ifade etmesi bakımından da ayrıca önemli bir husus olmuştur. Zira "ehl-i zâhir" in Hz. Muhammed'i; "ehl-i bâtin" in da Hz. Ali'yi ifade ettiği ya da simgelediği kabul edilmiştir. Bkz. Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi), s. 32-33.

Böylece peygamberler, üstün özellikleri itibariyle diğer insanlardan ayrılmış ve böylece “seçkinleşmiş” olurlar.²³

İslâm kelâmcılarına göre peygamberlerin kendilerinde bulundurmış oldukları bu temel özellikler genel olarak sadâkat, emânet, fetânet, ismet ve tebliğ biçiminde sıralanmıştır.²⁴ Hiç kuşkusuz İslâm kelâmcılarınca peygamberlere ilişkin kabul edilen bu temel özellikler, aynı şekilde Alevî-Bektâşî gelenekte de tereddütsüz biçimde doğrudan benimsenmiş ve kabul edilmiştir.²⁵ Nitekim daha önce de sözü edildiği gibi Alevîlik-Bektâşîlik’te, peygamberlerin hepsinin “*hak peygamber*” kabul edildikleri; aynı şekilde bu inanca istinaden de onların “*ma’sûm ve günahsız (pâk)*” oldukları anlayışı benimsenmiştir.²⁶ Çünkü Alevî-Bektâşî anlayış bu sayede, kabul etmiş olduğu velâyet inancını da temellendirmek ve gerekçelendirmek istemiştir.

Alevî-Bektâşî peygamberlik anlayışında, peygamberlerin masumiyetlerine ve korunmuşluklarına zarar verecek veya hâlel getirecek hiçbir eylem ve söylem kendilerinden sâdır olmamıştır.²⁷ Kur’ân’da peygamberlerin kendi şahsiyet ve uygulamalarından sâdır olduğu beyan edilen bazı eksiklik ve kusurlar bile, tamamen dışsal yansıma olup içsel-hakikatle ilgili bir durum değildir. Kur’ân’da anlatılan pek çok peygamber kıssası, temelde zâhirî-dışsal içeriğin dışında bütünüyle manevî ve içseldir.²⁸ Zira hikâye, sunum ya da söylene biçiminde aktarılan bütün kıssalar nihayetinde bir öğüt, bir ibret, manevî bir destek ve Allah’a vuslat şeklinde/olarak algılanmalı ve değerlendirilmelidir.

Allah, insanlık âlemine ne kadar peygamber gönderilmişse, gönderilen bütün peygamberlerini mucizelerle desteklemiştir.²⁹ Hz. Âdem ile başlayan ilk insanlık, aynı zamanda ilk peygamberiyle de tanışmıştır. Beşeriyetin babası ve ilk peygamberi olan Hz.

²³ Hüseyin Atay, *İslâm’ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992, s. 190-192; Çağfer Karadaş, *İslâm’ın İnanç Yapısı –Ana Esaslar-*, Emin Yayınları, Bursa, 2006, s. 70-73; İlyas Çelebi, *İslâm’ın İnanç Esasları*, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2010, s. 121-123.

²⁴ Nüreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akâidi*, trc. Bekir Topaloğlu, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 114-115; Sa’duddîn Mes’ûd b. ‘Ömer et-Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu’l-‘Akâid)*, (haz.) Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991, s. 293-295.

²⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, (haz.) Hamiye Duran, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 40-41.

²⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, s. 41.

²⁷ Abdülbâkî Gölpinarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 60-61.

²⁸ Gölpinarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 63.

²⁹ ‘Ali b. ‘Ali b. Muhammed b. Ebî el-‘İzz, *Şerhu’t-Tahâviyyeti fîl-‘Akâidetil-İslâmiyye*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1408/1988, s. 61; Ebû Hâmid b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fîl-‘İtikâd*, nşr. Enes Muhammed ‘Adnân eş-Şerfâvî, Dâru’l-Minhâc, Beyrut, 1429/2008, s. 263-270; Ebu’l-Hasan el-Kâdî ‘Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, tah. ‘Abdülkerîm ‘Osmân, Mektebetü’l-Vehbe, Kahire, 1408/1988, s. 585-586; İslâm düşünce tarihinde Allah-âlem-insan ve peygamber ilişkisini sistemli bir şekilde açıklamaya çalışan düşünürlerden birisi Gazzâlî’dir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Habib Şener, *Gazzâlî’de Varlık ve Bilgi*, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara 2019, ss. 44-63.

Âdem'in en önemli mucizesi, *ders almaksızın ve kitap okumaksızın Allah'ın isimlerini doğrudan bilmesidir*.³⁰

“Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra da onları meleklere göstererek: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin” dedi.”³¹

Hz. Âdem'le (a.s.) ilgili Kur'ân'da anlatılan hususlar aynı şekilde İmâm Ca'fer Sâdık Buyruğu, Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi ve Kitâb-ı Cabbâr Kulu ve gibi Alevî erkânını anlatan hemen hemen bütün kitaplarda işlenmiştir. Daha özeldir Hz. Âdem'in yaratılışı, cennetten çıkarılması, İblîs'in ona secde etmemesi yine Allah'ın, Hz. Âdem'e isimlerini öğretmesi gibi konulara değinilmekte ve yaşanan olayların mahiyetleriyle ilgili kimi değişik ve olağanüstü hal ve durumlara dikkat çekilmektedir.³²

Gönderilmiş olduğu kavmini imân, itaat ve ibâdete çağıran Hz. Nûh (a.s.) da, Allah tarafından kendisine bahşedilen eşsiz mucizesi *tûfânla*³³ desteklenmiştir:

فَعَصَوْا رَسُولَ رَبِّهِمْ فَأَخَذَهُمْ أَخْذَةً رَابِيَةً . إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ . لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكُرَةً وَتَعْبَهُاً أُنُورًا وَعَاقِبَةً “Öyle ki, Rablerinin elçilerine karşı geldiler. Bunun üzerine Allah da onları gittikçe artan bir azapla yakaladı. Şüphesiz ki, Hz. Nûh zamanında su bastığı vakit, sizleri gemide biz taşıdık ki bu olayı sizler için bir uyarı yapalım ve belleyecek kulaklarda onu bellesin.”³⁴

Hz. Nûh'la (a.s.) ilgili Kur'ân'da anlatılan olay ve durum, aynen Alevî-Bektâşî klasiklerde de yansımaları bulmuş ve özellikle de Hz. Nûh'un, kendi kavmi içindeki yalnızlığına ve çaresizliğine değinilerek Allah'a yakınlaşmak istediği; bir peygamber olarak “besmele” ile Allah'a sığınması, O'ndan yardım talep etmesi ve nihayetinde de müslüman olmayan kavminden soyutlanarak *tûfânla* desteklenmesi ve Allah'ın onu bir *ak tâc* ile ödüllendirmesi bir mucize olarak telakki edilmektedir.³⁵

Aynı şekilde Hz. Hûd'un (a.s.) en önemli mucizesi de, Allah tarafından emrine verilen *rüzgâr ve Âd Kavmi'nin başına gelenlerdir*³⁶:

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ غَدَابٍ غَلِيظٍ “Helâk emrimiz gelince, Hûd'u ve beraberinde imân etmiş olanları tarafımızdan bir rahmetle kurtardık. Onları ağır bir azaptan kurtardık.”³⁷

Semûd kavmine peygamber olarak gönderilen Hz. Sâlih (a.s.) de, içinde bulunduğu toplumda tevhid çağrısına karşılık bulamamış ve insanlar tarafından yalanlanmıştır.

³⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed 'Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûli'd-Dîn*, İstanbul, 1346/1928, s. 180.

³¹ Bakara, 2/31.

³² Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, s. 121; a.mlf.; *Makâlât*, s. 18a/110-18b/113; Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 100a/478; 100b/481.

³³ el-Bağdâdî, *Usûli'd-Dîn*, s. 180.

³⁴ Hâkka, 69/10-12.

³⁵ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, s. 122.

³⁶ el-Bağdâdî, *Usûli'd-Dîn*, s. 180.

³⁷ Hûd, 11/58; 'A'râf, 7/72.

Semûdlular, Hz. Sâlih'ten mucizeler göstermesini istemişler ve o da onlara, *deveyi*³⁸ işaret etmiştir:

فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَّا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ. فَأَخَذْتَهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ “Nihayet onlar (Semûd) deveyi kestiler, Rablerinin emrine karşı geldiler ve Ey Sâlih! Sen eğer dediğin gibi peygamberlerden isen, haydi bizleri tehdit ettiğin gibi azabı getir” dediler. Derken onlar o kuvvetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar.”³⁹

Alevî-Bektâşî klasiklerde, Hz. Hûd (a.s.) önderliğindeki Âd Kavmi'nin başına gelenlerin Allah'ın inayet ve yardımıyla vuku bulduğuna işaret edilmiş ve Hz. Hûd'un esrarengiz biçimde sahip olduğu güç ve kuvvetiyle olaylardan zararsız biçimde sıyrıldığı ve kendisini koruduğuna atıf yapılmıştır. Diğer yandan Semûd Kavmi'nin de laf anlamaz ve ıslah olmaz bir karaktere sahip olduğu ancak, Allah'ın peygamberini yalnız bırakmadığı ve onu daima korumada tuttuğuna vurgu yapılmıştır.⁴⁰ Bu yönüyle Alevî-Bektâşî anlayışta her iki peygambere ilişkin olarak beyan edilen bütün bu tavzihat, sonuçta Kur'an'da ifadeye çalışılan mucizevî durumlarla aynı paraleldedir.

Kur'an'da anlatıldığı biçimiyle Hz. İbrâhim'e (a.s.) de Allah tarafından *ateşten korunma*⁴¹ mucizesi verilmiştir.

قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْفُوهُ فِي الْجُبِّ . فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ “Kavmi: “Onun için bir bina yapın, (içinde ateş yakın) ve onu ateşe atın” dedi”. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler. Biz de, onları en alçak kimseler kıldık.”⁴²

Hz. İbrâhim'in, Nemrût'un ateşinden korunduğu ve esende kaldığı Kur'an'a uygun bir üslup biçimiyle Alevî-Bektâşî erkânlarda da işlenmiştir:

Nemrûd-u lâ'în onu oda pertab etti (ateşe attı)

Havada dönüp giderken bu isimleri (ism-i âzam) şeff' getirdi;

Hemân sa'ât Hakk Celle ve 'Alâ buyurdu:

“Yâ nâru, kûnî berden ve selâmen 'alâ İbrâhim”

*Nârı Halîl'e (İbrâhim) gülistan kıldı.*⁴³

Kur'an'da ayrıca, Hz. Süleymân'a (a.s.) *rügâra hükmetme, kuşların dilinden anlama ve cinler ile şeytânları emrinde çalıştırma*⁴⁴ mucizeleri verilmiştir:

وَوَرَّثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا اَيُّهَا النَّاسُ عَلِمْنَا مِنْتُمْ لِسَانَ الطَّيْرِ وَآوَيْنَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ اِنَّ هٰذَا لَهٗوَ الْفَضْلِ الْمُبِيْنُ “Süleymân, Dâvûd'a vâris oldu ve: “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şey verildi. Şüphesiz ki bu, apaçık bir lütuftur” dedi.”⁴⁵

³⁸ el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 180.

³⁹ 'A'râf, 7/77-78.

⁴⁰ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 66-67.

⁴¹ el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 180.

⁴² Sâffât, 37/97-98.

⁴³ Seyyîd Alizâde Hasan b. Müslim, *Hızırnâme (Buyruk)*, (haz.) Bâki Yaşa Altınok, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 655.

⁴⁴ el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 180.

وَحْشِيرَ لِسْلِيمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُورَعُونَ “Süleymân’ın, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen orduları onun önünde toplandılar. [Onlar] hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı.”⁴⁶

Kur’ân’da, Hz. Süleymân (a.s.) ile ilgili anlatılan olağanüstü haller, aynen Alevî-Bektâşî peygamber geleneğinde de tekrarlanmış ve Hz. Süleymân’ın başta insanlar olmak üzere cinlere ve rüzgâra tahakküm eden çok güçlü bir peygamber olduğu kabul edilmiştir.⁴⁷

Hz. Süleymân (a.s.) ve Hz. Ya’kûb’un (a.s.) soyundan gelen bir peygamber olarak Mısır ve Kenan (Filistin) ülkelerine hükmeden Hz. Yûsuf (a.s.) da, peygamberler tarihinde hiçbir peygambere bahşedilmeyen eşsiz bir mucize ile desteklenmiştir. Kur’ân’a göre ona verilen en büyük mucize, yaşanan olayları ve rüyaları “te’vîl” etme yeteneğidir. Çünkü “te’vîl”, ne “saltık bir yorumlama” ne de “saltık bir çözümleme” manasınadır. Bütün bunların dışında “te’vîl”, fiil veya söz olsun herhangi bir şeyin anlam ve amacını ortaya çıkarmak için o şeyi “aslına ve orijinine döndürmek, hamletmek” anlamına gelmektedir.⁴⁸ Edebî açıdan “te’vîl”, metnin derunî sırlarının aslî anlamına ulaşmak için sembolün (misâl) ötesine geçmek ve metnin derunî sırlarına nüfuz etmek anlamına gelir. Bu yüzden “te’vîl” süreci, bir sembol olan dış suretin (zâhir) batnî hakikatine ulaştırması gereken bir yorumlama ve deşifre etme sürecidir.⁴⁹ Bu anlamda Kur’ân’da çok özel bir kavram olarak kullanılan ve özel bir insan Hz. Yûsuf’la (a.s.) da ilişkilendirilen “te’vîl” şöyle anlatılmakta ve açıklanmaktadır:

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لَامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ “...İşte, böylece biz, Yûsuf’u o yere (Mısır) yerleştirdik ve ona rüyadaki olayların aslını (te’vîl) öğretelim diye böyle yaptık. Allah, işinde galip olmandır; fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”⁵⁰

“Adam, “İşte bu, birbirimizden ayrılmamız demektir” dedi. Şimdi sana sabredemediğin şeylerin iç yüzünü (te’vîl) anlatacağım.”⁵¹

Hz. Yûsuf’la (a.s.), ilgili aynı durum Alevî-Bektâşî klasiklerde de konu edilmiş ve onun çok özel bir insan olarak eşsiz kabiliyetlere sahip olduğu; ince zekâsı ve ferâseti sayesinde Mısır’a sultân olduğu; en önemlisi de Zelfîha karşısında çok büyük bir sabırla

⁴⁵ Neml, 27/16.

⁴⁶ Neml, 27/17.

⁴⁷ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 67.

⁴⁸ Ebu’l-Hüseyin ‘Ahmed b. Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğâ*, nşr. ‘Abdüsselâm Muhammed Harûn, Beyrut, 1991, c. I, s. 158; Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Lügât*, Beyrut, b.t.y, s. 28; Ebû Kâsım Râgıp el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, nşr. Kahraman Yayınları, İstanbul, 1989, s. 112; es-Seyyîd eş-Şerîf ‘Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995, s. 54.

⁴⁹ “Te’vîl” kavramının etimolojik ve filolojik tahlilleri konusunda ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: Hüseyin Doğan, *İlk Dönem İslâm Kelâmcılarında Dinsel Metinleri Anlama ve Te’vîl Problemi*, Kardeşler Ofset-Matbaacılık, Samsun, 2011, s. 49-55; a.mlf.; “Kur’ân’ın Kendine Özgü Yorumbilim Metodolojisi: Te’vîl”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XIII, sayı: XXIII (2011/1), Sakarya, 2011, s. 171-181

⁵⁰ Yûsuf, 12/21.

⁵¹ Kehf, 18/78.

imtihan edildiği ve duâsı ve besmele şeklindeki yakarışlarıyla Allah’a sığındığından ve korunduğundan bahsedilmektedir.⁵²

Kur’ân’da İsrail oğullarına gönderildiği beyan edilen Hz. Mûsâ (a.s.) da, inanç ve ibadet açısından sıkıntılı bir topluluk içinde tevâhid mücadelesi vermiştir. Onun en büyük düşmanı, hiç kuşkusuz Firavûn’dur. O, hem Firavûn’u hem de diğer Mısır sihirbazlarını şoke edecek başka türden bir mucize⁵³ ile desteklenmiş ve muhataplarına (İsrail oğulları) meydan okumuştur:

فَالْقَوِي السَّحْرَةَ سَجْدًا قَالُوا أَمَّا رَبِّ هُرُونَ وَمُوسَى
 “(Mûsâ’nın değneği, sihirbazların ipleriyle değneklerini yutunca) sihirbazlar hemen secdeye kapandılar ve: “Hârûn ve Mûsâ’nın Rabbine inandık” dediler.”⁵⁴

Kur’ân’da, mucizelerle İsrail oğullarına gönderildiğinden bahsedilen başka bir peygamber de Hz. İsâ’dır (a.s.).⁵⁵ Hiç kuşku yok ki onun *babasız olarak dünyaya gelmiş olması, beşikteyken konuşması, kuş yapıp üflemesi ve ölüleri diriltmiş olması*, Allah’ın kendisine vermiş olduğu en büyük “mucizeleri” dir:

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا
 “Bebek (beşikte) şöyle konuştu: “Şüphesiz ki ben, Allah’ın kuluyum. Bana Kitâb’ı (İncil) verdi ve beni bir peygamber yaptı.”⁵⁶

وَرَسُولًا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ آتَىٰ قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ آتَىٰ أَخْلَقَ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفَخَ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا
 بِإِذْنِ اللَّهِ وَأَنْبَرِي الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأَخِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأَنْتَبِئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
 “...Şüphesiz ki ben, size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da, Allah’ın izniyle hemen kuş olur. Körü ve alacayı iyileştiririm ve Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim...”⁵⁷

Hiç şüphesiz Hz. Mûsâ (a.s.) ve Hz. İsâ (a.s.) ile ilgili olağanüstü anlatılar aynen Alevî-Bektâşî anlayışta da benimsenmiştir. Ayrıca Allah’ın Hz. Mûsâ’ya *sarı tâc*, Hz. İsâ’ya *gök tâc*; Hz. Muhammed’e *yeşil tâc* ve Hz. Ali’ye de *kırmızı tâc* verildiği üzerinde durulmaktadır.⁵⁸ Muhtemen Alevîlik-Bektâşîlik, tâc geleneğini tarihsel süreçte daha da geliştirerek özellikle “Kızılbaşlık”⁵⁹ kavramına da göndermede bulunmak istemiştir. Öyle ki Hz. İsâ, Hıristiyanlarca Tanrı’nın oğlu olarak kabul edildiğinden onun “*gök tâc*” ile anılması uygun bulunmuştur. Aynı durum, miraç hadisesindeki harikulâde davranışları, aldığı ilâhî beyânâtlar (vahiy) ve Allah’la konuşması cihetiyle eşsiz bir konuma

⁵² Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, s. 149.

⁵³ Hz. Mûsâ’nın mu’cizeleri hakkında bkz. el-Bağdâdî, *Usûlü’l-d-Dîn*, s. 180.

⁵⁴ Tâhâ, 20/70.

⁵⁵ Hz. İsâ’nın mu’cizeleri hakkında bkz. el-Bağdâdî, *Usûlü’l-d-Dîn* s. 180.

⁵⁶ Meryem, 19/30.

⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/49; Mâ’ide, 5/110.

⁵⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 2b/47; Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 17a/148; 17b/149.

⁵⁹ “Kızılbaş” kavramı, “kızıl” ve “baş” hecelerinden oluşmuş bir terkiptir. Başlangıçta sadece on iki dilimli kırmızı başlık (sarık, serpuş, börtük) gibi eşyaları başlarına takanlar için kullanılmışken, daha sonraları siyâsî bir figür olarak Safevî Devleti’ni destekleyen Türkmen unsurlara isnat edilmiştir. Osmanlı-Safevî ilişkilerinin hatta savaşlarının çok boyutlu ve karmaşık olmasından ötürü, zamanla bu “*siyâsî*” kimliğinden de sığılmış ve “*dinî bir hüviyet*” kazanmıştır. Roger Savory, *Iran Under The Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980, s. 104, 179, 205.

yerleştirilen Hz. Muhammed'in, miraç dönüşü kırklar cemine katılması ve cemi idare etmesi ilâhî/kutsal inancıyla "yeşil tâc" olarak tasavvur edilirken; Ehl-i Beyt'in ve On İki İmâm'ın çok kan akıtması ve siyasî olarak büyük bedeller ödemesi dolayısıyla Hz. Ali'nin (r.a.) de Allah tarafından "kırmızı/kızıl tâc" ile taltif edildiğine ve yetkinleştirildiğine inanılmaktadır.

3. Alevî-Bektâşî Kültürde Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Bakış

Alevî-Bektâşî anlayışa göre Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) kendi nûrundan yaratmıştır.⁶⁰ Hz. Muhammed insanlığın önderi ve hidayet rehberidir.⁶¹ Hatta onun yaratılışı bütün âlemlerden öncedir ve bu sebeple de "bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir."⁶² Allah, Hz. Muhammed'in kendi nûrundan yaratmıştır. Bu nedenle O, Allah tarafından âlemlere gönderilmiş bulunan bütün peygamberlerin temel referansı durumundadır.⁶³ Hatta Hz. Muhammed, Hz. Âdem'den (a.s.) sonra yaratılmış olmasına rağmen onun temel esin kaynağı olan "nûr", Hz. Âdem'den öncedir.⁶⁴

Hz. Muhammed'in yaratılış süreci kadar onun dünyaya geliş anı ve gerçekleşen olaylar da yine Alevî-Bektâşî klasiklerinin gündem maddesidir. Klasiklere göre Hz. Muhammed'in dünyaya gözlerini açısı, sıradan bir insanın hatta meleğin daha ötesi herhangi bir peygamberin dünyaya gelişi gibi değildir. Hz. Muhammed'in doğduğu gece bin bir türlü olaylar gerçekleşmiş, âlemler nûra gark olmuş⁶⁵ ve pek çok mucize teşekkül etmiştir.⁶⁶ Öyle ki Allah, âlemleri Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine yarattığını ilan etmiş⁶⁷ ve O'nu, insanların en emini, en faziletlisi, en onurlusu ve nihayetinde de beşeriyetin sultânı olarak müjdelemiştir.⁶⁸ Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda anlatıldığına göre Hz. Muhammed, Allah'ın doğrudan kendi nûrundan yarattığı ve âlemlere rahmet olarak gönderdiği değerli bir elçisidir.⁶⁹ Bu bağlamda Cabbâr Kulu, her defasında ona salâvat getirmeyi tavsiye etmekte ve onun şahsiyetinin bütün insanlardan ve peygamberlerden

⁶⁰ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları –Alevîliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Sâfi-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006, s. 164.

⁶¹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 44a/256.

⁶² "(Ey Muhammed!) Biz, Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiyâ, 21/107). Derviş Muhammed Yemînî, *Hz. Ali'nin Fazilet-nâmesi –Fazilet-nâme: Giriş, İnceleme Metin-*, (haz.) Yusuf Tepeli, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 106.

⁶³ Yemînî, *Hz. Ali'nin Fazilet-nâmesi*, s. 107.

⁶⁴ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 44a/256.

⁶⁵ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 13b/129.

⁶⁶ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 14a/130.

⁶⁷ İmâduddîn Seyyîd Nesîmî, *Nesîmî Divânı*, (haz.) Hüseyin Ayan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 69.

⁶⁸ M. Sâim Yeprem, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 33.

⁶⁹ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 258-259.

üstün olduğunun altını kalın çizgilerle çizmektedir.⁷⁰ Bu nedenledir ki, Alevî-Bektâşî anlayışta Hz. Muhammed'in bütün insanlığa şefâat etme yetkisi bulunmaktadır.⁷¹

Alevî-Bektâşî peygamber geleneğinde Hz. Muhammed'in ayrı bir önemi vardır. Bu telakkiye göre o, bir *sultân*; daha doğrusu *habîbullâh* ve *fahr-i âlem*dir.⁷² Öyle anlaşılıyor ki Alevîlik-Bektâşîliğe göre Hz. Muhammed'in, bir peygamber olarak ayrı bir muhabbeti ve esenliği vardır. Onun nûrunun eşsizliği ve cemâlinin güzelliği, kendisine bahşedilen muhabbetin, sevginin ve hürmetin bir göstergesidir. ⁷³O, bütün âlemlerin ve yaratılmışların en hayırlısı konumundadır.⁷⁴ Peygamberlik öncesi ve sonrası bütün insanî ve vicdânî özellikleriyle O, *insân-ı kâmil*dir.⁷⁵ O'nun vicdanın arınmışlığı, imânının samimiyeti ve davasına olan sadakati, kendisinde pek çok kemal sıfatların temerküz etmesinde başat faktör olmuştur. Bu nedenle Kur'ân, O'nu, "*hâtemü'l-enbiyâ ve mürselîn*"⁷⁶ olarak tanımlamıştır.⁷⁷

Kitâb-ı Cabbâr kulu'na göre güzel ahlâk, Hz. Muhammed'in ahlâkıdır. Güzel ve faziletli bir ahlâkı, Hz. Muhammed'in ahlâkıyla özdeşleştiren Cabbâr Kulu'nun şu vecîz beyanları bu manada kayda değerdir:

"*Sen öyle yürürdün yâ Resûlullâh ki, Allah emri üzere yürürdün. Kimsenün hâtırın[ı] yıkmadun. Bir kişinin kapısını kakmadın. Dünya varlığına bakmadın. Sana kötülük idene, sen eyelük itdün. Allah yoluna gitdün. Sana düşmanlık idene, sen dostluk itdün. Allah yoluna da'vet itdün. Nice kâfirleri imâna getürdün. Kalmışları menziline yitürdün. Niceler yoldaş oldu, sana bile. Ulu devlet buldular senle...*"⁷⁸

Alevî anlayışa göre Hz. Muhammed'in (s.a.v.) birçok mucizesi bulunduğu gibi, Kıyamet'e kadar var olacak en büyük ve en önemli mucizesi Kur'ân-ı Kerîm'dir.⁷⁹ Öyle ki Alevîlik-Bektâşîlik'te, Hz. Muhammed dışındaki diğer peygamberlerin ortaya koymuş oldukları bütün mucizeler, sadece kendi dönemleri ya da kendilerinden sonra yaşayacak olan birkaç insanlık kuşağıyla sınırlı tutulmuşken onun Kur'ân mucizesi, Kıyamet'e kadar yaşayacak olan ve bütün insanlığa hitap eden *eşsiz bir kelâm*dir. Hz. Muhammed, ilahî beyanı (Kur'ân) ilk defa işiten ve insanlığa tebliğ eden bir mücahittir. O, davetine çağırdığı

⁷⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 131-132; Hamedânî, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdık (a.s.) Buyrukları*, s. 78.

⁷¹ Yemînî, *Hz. Ali'nin Fazîletnâmesi*, s. 106-107.

⁷² Yemînî, *Hz. Ali'nin Fazîletnâmesi*, s. 106, 364; Nesîmî, *Nesîmî Divânı*, s. 76-77.

⁷³ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi), s. 31

⁷⁴ Gölpinarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 192-193.

⁷⁵ Gölpinarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 193. "Cabbâr Kulu: Demek ki, bir kul Allah'ı anarsa, dünya nûrla dolar. Dünya, Cennet'e döner. Bağ ve bahçelerde meyveler yetişir. Meyvelerin lezzeti, dünyayı kaplar. Allah'ın anan kimse, herkese yetiştirdiği meyvelerden satar. Allah'a ulaşır ve mükemmel bir insan (*insân-ı kâmil*) olur." Bkz. Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 13b/129.

⁷⁶ Ahzâb, 33/40-41.

⁷⁷ Yemînî, *Hz. Ali'nin Fazîletnâmesi*, s. 136; Gölpinarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 192; Hamedânî, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdık (a.s.) Buyrukları*, s. 78.

⁷⁸ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi), s. 61.

⁷⁹ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, s. 41.

insanlara hep örneklik etmiş; model bir şahsiyet olarak Kıyamet'e kadar devam edecek olan insanî, ahlâkî ve dinî ilkeleri tesis etmiştir. Allah katında gerçek dinin İslâm olduğu ilâhi gerçeği, Hz. Muhammed'le bir kez daha tekrarlanmış⁸⁰ ve onun uygulamalarının ve söylemlerinin insanlığa istikamet tayin edeceğine açık ara vurgu yapılmıştır.⁸¹

Alevî-Bektâşî nübüvvet telakkisinde Hz. Muhammed, bütün kirlerden ve günahlardan arınmış "masûm", "pâk" ve "sâdık" bir kişiliğe sahiptir.⁸² Bu nedenle olsa gerek ki bütün yazılı Alevî kaynaklar onu, "*tâhir u pâk*" ve "*sâdiku'l-va'du'l-emîn*"⁸³ şeklinde tavsif etmektedirler. Onun bütün insanlığa örnek ve model bir şahsiyet oluşu, ancak taşımış olduğu çok ince ferâset ve zekâsı, davasındaki vefası ve sadâkati, olaylar karşısındaki asil duruşu ve ümmetine olan yatkınlığı ile ifade edilebilir. Bu nedenle insanlık ve ümmeti Hz. Muhammed'e muhtaç iken, o da bu duruma kayıtsız ve duyarsız kalmamış; daima ümmeti ve Yüce İslâm Dini için duâ ve niyazda bulunmuştur.⁸⁴ Nitekim tam bir hoşgörü, adalet ve tahammülün örneği olarak⁸⁵ milâdî 630 senesinde gerçekleştirilen Mekke'nin Fethi sırasında, İslâm Peygamberi'nin kendi ağzından terennüm ettiği şu kıymetli telkinleri ve yakarışları bu manada kayda değerdir:

Allah'ım! Gönüllerimizi imâna, beldelerimizi İslâm'a aç...

Allah'ım! Ka'be'yi putlardan temizlediğin gibi, kalplerimizi ve gönüllerimizi şirkin her türlüşünden emin ve muhafaza eyle...

Lütûf ve ihsanıyla her kapıyı açan Allah'ım! Bize ve ümmetime rahmet kapılarını her zaman açık eyle...

Hz. Muhammed'le (s.a.v.) alakalı bu durum aynen Alevî-Bektâşî erkânında ve ibadet tevessülünde de yerini bulmuştur. Zira Alevî buyruk ve yakarışlarda da, öncelikle Hz. Muhammed'e daha sonra velâyet ehline duâ ve niyazda bulunulur.⁸⁶ Bu silsileyi iyi takip eden Alevîler- Bektâşîler duâ, yakarış ve buyruklarda öncelikle Hz. Muhammed'e tevessül ederler.⁸⁷ Çünkü O, duâ ve niyazların en başı; buyruk ve yakarışların da tevessül kaynağıdır.⁸⁸ Bu sebeple olsa gerek ki Hz. Muhammed, Alevî- Bektâşî nübüvvet geleneğinde duâ ve yakarışların ilki kabul edilmiştir. O, hem bu dünya da hem de ahirette kendi ümmeti ve velâyet ehli için bir *rehber* konumundadır.⁸⁹ O, âhirette, mü'minlerin ve velâyet ehlinin yegâne şefa'at kaynağı olacaktır. Alevî- Bektâşî anlayışa göre Hz.

⁸⁰ Hamedânî, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdık (a.s.) Buyrukları*, s. 78.

⁸¹ İsa Doğan, *Türklük ve Alevîlik*, Kardeşler Ofset-Matbaası, Samsun, 1997, s. 182-189.

⁸² Yemînî, *Hz. Ali'nin Faziletname'si*, s. 106.

⁸³ Nesîmî, *Nesîmî Divânı*, s. 91.

⁸⁴ Nesîmî, *Nesîmî Divânı*, s. 92-93.

⁸⁵ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 211-213.

⁸⁶ Anonim, *Erkânname I*, (haz.) Doğan Kaplan, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 90.

⁸⁷ Mehmet Yazıcı, *Alevîlik -Alevî Deyişlerinin ve Gülbanglarının Sosyolojik Analizi-*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2011, s. 183-216.

⁸⁸ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, s. 90.

⁸⁹ Anton Josef Dierl, *Anadolu Alevîliği*, (çev.) Fahrettin Yiğit, Ant Yayınları, İstanbul, 1991, s. 139-140.

Muhammed, daha önce sözü edildiği üzere darda kalanların kurtarıcısı, âhîret ve mahşer ehlinin efendisi/şefâatçisidir.⁹⁰ Ancak O'nun şefâatini ummak veya şefâatine mazhar olabilmek için *gerçek bir mü'min* veya *gerçek bir alevî-bektâşî ereni* olmak gerekir. Bu ise, daima ihlâslı ve takvalı hareket ederek Hz. Muhammed'e çokça salavât-ı şerîfede bulunmakla mümkün olabilecek bir durumdur.⁹¹ Sözelimi *Velâyetnâme*'nin takdiminde, "Yaratıkların en seçkini, faziletlisi ve varlıkların en mükemmeli; günahkârların şefa'atçisi ve âlemlerin Rabb'inin Habîbi Edîbi Ahmed-i Mahmûd Ebu'l Kâsım Muhammed Mustafâ..." ya salât ve selâm ederek başlanmaktadır.⁹² Yine *Erkânnâme*'de, "Salât ve selâm yaratılmışların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ve O'nun tüm Ehl-i Beyt'inin üzerine olsun" biçimindeki söz dizimleriyle, Alevî erkânına girişin metodolojisi sunulmaktadır.⁹³

Alevî-Bektâşî anlayışta velâyet kurumunun baş mümessili olan Hz. Ali'nin (r.a.) nûru da, tıpkı Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nûru gibi aynı *özden* (cevher) ve *birden* alınmıştır.⁹⁴ Bundan dolayı Hz. Muhammed nübüvvet nûrunun; Hz. Ali de ise velâyet mührünün baş mümessilidirler.⁹⁵ Öyle ki nübüvvet nûrunun sahibi olan Hz. Muhammed, aynı zamanda kendi soyu olan Ehl-i Beyt'in de en önemli temsilcisi ve başı durumundadır.⁹⁶ Hatta O, velâyet mührünü bizzat kendi elleriyle Hz. Ali'ye tevdi eden ve silsileyi başlatan Ehl-i Beyt'in lideridir.⁹⁷ Bilindiği üzere Aleviler- Bektâşîlere göre Hz. Muhammed, miraç dönüşünde kırklar meclisini teşrîf etmiş, kırklar cemine katılarak şerbet içip cemi yönetmiş ve semâh yapmıştır. Daha sonra da, Alevî-Bektâşî erkânına giriş sağlayarak Hz. Ali'ye musâhib⁹⁸ olmuş, onunla bel bağlamış ve huzur-u cemde velâyeti Hz. Ali'ye bırakmıştır.⁹⁹

Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda zikredildiğine göre Hz. Muhammed, miraçta âlemin bütün hikmet ve sırlarına nâil olmuş hatta bütün insanlığın mürşidi olarak ilâhî bir mazhariyete

⁹⁰ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makalât*, s. 18a/110; Dierl, *Anadolu Aleviliği*, s. 140; Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, s. 363-365.

⁹¹ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 82.

⁹² Firdevs-i Rûmî, *Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi*, (haz.) Hamiye Duran, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 57-58.

⁹³ Anonim, *Erkânnâme I*, s. 25; Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 3b/G-75.

⁹⁴ Yemînî, *Hz. Ali'nin Fazîletnâmesi*, s. 136.

⁹⁵ Yemînî, *Hz. Ali'nin Fazîletnâmesi*, s. 136.

⁹⁶ Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı, *Hidâyet Önderleri: İmâm Muhammed Bâkır*, (çev.) Vahdettin İnce, Tashîh ve Tatbîk: Seyyid Seccâd Karakuş, Kevser Yayınları, İstanbul, 2007, s. 242; Bozkurt, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, s. 25-26.

⁹⁷ Bozkurt, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, s. 29.

⁹⁸ Alevî toplulukları arasında önemli bir yere sahip olan bir diğer kurum da "musâhiplik"tir. Musâhiplik kavramsal olarak, "yol kardeşliği", "nasip kardeşliği" veya "can kardeşliği" gibi anlamlara gelmektedir. Bir alevînin ait olduğu toplumun gerçek bir mensubu olabilmesi ve cemaatte içtimai bir mevki sağlayabilmesi için "musâhipli" hale gelmesi yani, musâhibi (yol arkadaşı) olması şarttır. Hatta alevî geleneğine göre bu farz olarak telakki edilmiştir. Ayrıca musâhibi olmayan birinin *erkâna* girmesi mümkün olmadığı gibi, topluluğun resmi mensubu olabilmesi de mümkün değildir. Bu bakımdan her alevî bir musâhip tutmak zorundadır. Bu hususta bkz. Hüseyin Doğan, "Mus-Varto Alevilerinde Dinî İnanç ve Sosyal Hayat", Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu, 03-05 Ekim 2013, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, 2014, c. II, s. 104.

⁹⁹ Bozkurt, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, s. 28-29.

erişmiştir. Burada, Allah'ın ilim deryasına tenzîl ettiği dört bin Kitâb'ın bulunduğu ancak bunlardan sadece dört büyük Kitâb'ın yeryüzüne indirildiğinden söz edilmektedir. Bu istikamette Hz. Muhammed, miraç mucizesiyle esasında ilim deryasına tenzîl buyrulan bu dört bin Kitâb'ın "hikmet" ve "sırına" da mâlik olmuştur.¹⁰⁰

Alevî-Bektâşî klasiklerinin hemen hemen tamamının baş bölümlerinde besmele, hamdele ve salvele geleneğinin oluşturulduğu gözlenmektedir.¹⁰¹ Kaynakların takdiminde Hz. Muhammed'e atıfta bulunularak başlanmış olması, aynı zamanda peygamberlere olan imânı destekleyen ve kanıtlayan en büyük delillerdendir. Çünkü Alevî-Bektâşî gelenekte Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna inanmak ve bu istikamette O'na selât u selâm okumak bu erkâna girişin de ön şartıdır. Sözcüleri Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nun hemen başında, yukarıdaki tümcelerimizi destekler mahiyette dinî ve kültürel edebiyata uygun bir söylemle başlanmakta, duâ ve yakarıştta bulunmaktadır:

*"Allah, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.), onun Ehl-i Beyt'inin ve arkadaşlarının şanını yüceltsin. Selâm, onların hepsinin üzerine olsun. Sayısız hamd ve sınırsız şükür, varlığı zorunlu olan evreni hayır ve cömertlikle bereketlendiren, âlemleri yoktan var edip kudretinin büyüklüğünü yarattıklarına gösteren, insana kelime ve şekillerle güzel konuşma ve hoş söz söyleme kabiliyeti bahşedip, özellikle ârifleri irfânları nispetinde diğer kullarından derece olarak yükselten Allhu Teâlâ Hazretlerine olsun. Sonu olmayan binlerce salât ve sonsuz yüksek makamlar ve selâm, peygamberlik denizinin incisi, safalı dostların sultânı olan, Allah'ın apaçık bildirdiği dini kuralları bütün insanlara bildirmek suretiyle cehâlet gölgesinin karanlığını gideren Muhammed Mustafâ Hazretleri'nin üzerine olsun."*¹⁰²

"Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla (başlar) ve O'ndan yardım dileriz ki, sayısız şükür ve hamd O padişâhlar padişâhına olsun. O'nu bilmekte akıllıların akli ve hâkimlerin hikmeti şaşkındır. Fikir sahiplerinin fikri, O'nun yüceliğini anlamakta perişandır... Duâ,

¹⁰⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi), s. 53.

¹⁰¹ Sözcüleri, "Besmele" çekmenin fazilet ve değeri, Alevî-Bektâşî klasiklerde şöyle anlatılmaktadır: "Tanrı Teâlâ, Resûl'e hitap etti: "Ey Ahmed! Gökten inen dört Kitâb'ın tamamını topladım, Fâtiha'nın içine koydum. Fâtiha'da ne varsa hepsini -Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm'in- içine koydum. Senin ümmetinden kim bir kez imân ile doğru -Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm-" derse; Tevrât'ı, İncil'i, Zebûr'u, Kur'an'ı okumuşçasına ve bunlarla ibâdet etmişçesine sevap vereyim. Bu ne güzel kerem, bu ne güzel lütûf... Benim gibi bir padişâhın dergâhı dururken, göz göre göre rast gele bir âcizin dergâhına giden (kulun) toprak başına olsun. Kitâbımın dergâhını, rahmetimle, şefkatimle, iyiliklerle bezedim. Elbette ki hediyem, dergâhıma lâyık olacaktır." Bkz. Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, s. 15b-31, 42. "Rahîm, denilince mü'minler hakkındaki şefkatimin çokluğu bilinir. Allah deyince, Tanrılığım bilinir. Rahmân desinler, ümmetini cehennemden kurtarayım. Rahîm desinler, cenneti onlara makam olarak vereyim. Allah desinler, perdeyi kaldırayım, onlara yüzümü göstereyim... Allah adımın karşılığı olarak aklınız surdan korkmasın. *er-Rahmân*, adımın karşılığı, alıcı sûr üfürüldüğünde meleklerin (bile) öldüğü zaman onlar, benim arşımın gölgesinde, nûr kürsüsünde oturup benim nûrumu görmenin zevkinde olsunlar. *er-Rahîm* adımın karşılığı olarak, bütün yaratılmışlar tekrar dirildiği zaman ben kullarıma "Ey âşıklar, ey sâdıklar, ey Tâhâ ve Yâsin ehli, dünyada yeterince durdunuz, şimdi hangi kapıdan isterseniz Cennetlere girin. Ben, sizinim; siz de, benimsiniz." Bu hususta bkz. Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, s. 49, 89 vd.

¹⁰² Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 3b-G/75.

selâm, övgü ve salavât kendisine Kitâb gönderilenlerin en büyüğü, peygamberlerin başı ve sözünde duranların efendisi Muhammedü'l-Mustafâ'ya olsun ki (Allah'ın selâmı üzerine olsun), [O] günâhkârların şefa'atçisidir."¹⁰³

Alevîlik-Bektâşîlik'te dinin temel esaslarına (*usûlu'd-dîn*) inanmak, Alevî-Bektâşî erkânına girişin anahtarı kabul edilmektedir. Bu imânın kişinin gönlünden doğması, yani kalbiyle tasdik etmesi bir gerekliliktir. Buna göre bir kişi ikraren "*Lâ İllâhe İllallâh Muhammedü'r-Resûlullâh*" deyip de, kalben bunu tasdik etmezse, gerçek ve hakîkî anlamda mü'min olamaz. Nitekim Alevî-Bektâşî klasiklerde bu hususa değinilmiştir:

*"Bir kişi dili ile imân etse veya Muhammed Mustafâ'yı inkâr etse; Hz. Muhammed'in sahâbelerinden birini haksız bilse işlediği bütün ameller hebâ olur."*¹⁰⁴

Alevî-Bektâşî klasiklerde olgun (kâmil) imânın ölçüsü olarak, kişinin akli ve gönlünün ulemâyı, sülehâyı, fukarâyı, Evlâd-ı Muhammed'iyi sevmesi ve arzulaması gösterilmiştir.¹⁰⁵ Tıpkı sünnî gelenekte olduğu gibi Alevî-Bektâşî anlayışta da imânın, "*kalben doğrulanması*" ve "*tasdik edilmesi*" temel bir ölçüttür. Alevî anlayışta, kalpten hissedilmeyen ya da yaşanmayan imân, makbûl ve geçerli bir imân değildir.¹⁰⁶ İmân olayında, kalp temel bir fonksiyona sahiptir. Çünkü kişinin içine sinmemiş ve gönülden benimsenmemiş bir imânı, Kur'ân da eleştirmekte ve şiddetle reddetmektedir.¹⁰⁷ Bu nedenle başta İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe ve İmâm eş-Şâfi'î olmak üzere fikhî mezhep önderleri ve diğer müçtehitler, imânı tanımlarken "*imân; dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir*"¹⁰⁸ demek suretiyle meselenin kalbî boyutuna hep göndermede bulunmuşlardır. Dolayısıyla imânla ilgili durumun benzeri örneklerini, misliyle Alevî-Bektâşî geleneğindeki nübüvvet tasavvurunda da saptamak mümkündür.

Muhammed dininin yoktur şerîki,

Odur âlemlerin mülkü mâliki,

Tarîkimiz Hacı Bektâş tarîki,

*Hırka bizim, nemed bizim, şal bizim.*¹⁰⁹

Alevîler ve Bektâşîler, çoğu buyruk, yakarış, deyiş, duâ ve niyazlarında genellikle nübüvvet ve velâyet silsilesine dikkat ederek dilek ve temennilerde bulunurlar. Alevîler, velâyeti Hz. Muhammed'le ilişkilendirerek yakarış ve dileklerini öncelikle Hz. Muhammed'e daha sonra da onun Ehl-i Beyt'ine hasrederler:

¹⁰³ Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, s. 41.

¹⁰⁴ Anonim, *Erkânâme I*, s. 150-151; Hacı Bektâş-ı Velî, *Makalât*, s. 8a/68.

¹⁰⁵ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi), s. 53-54.

¹⁰⁶ Hacı Bektâş-ı Velî, *Makalât*, s. 8b/71; 9a/72; Ayrıca bkz. Hacı Bektâş-ı Velî, *Makalât*, (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi), s. 29.

¹⁰⁷ قَالَتِ الْأَعْرَابُ أَمَّا قُلٌّ لَمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
"Göçebe Araplar (Bedevîler): 'İnandık' dediler. De ki: 'Siz, inanmadınız; fakat teslim (İslâm) olduk' deyiniz. Çünkü henüz imân kalplerinize girmedi..." (Hucurât, 49/14).

¹⁰⁸ İmâm-ı A'zam Ebî Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Kûfî, *Kitâbu Fıkhı'l-Ekber*, 1324, b.y.y., s. 10.

¹⁰⁹ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 192.

“Ey âlemlerin Rabbi! Dünya ve ahiretin efendisi Muhammed Mustafâ'nın ve O'nun velisi Aliyyu'l-Murtazâ'nın senin katındaki hatırları için işimizi kolaylaştır...”¹¹⁰

Alevîlik-Bektâşîlik'teki peygamber telakkisinde dikkati çeken en önemli unsur, tıpkı yukarıdaki temenni beytinde de olduğu gibi ifade edilen “Muhammed-Ali” sembolüdür. Alevîliğin peygamberlik anlayışı, yansımalarını ve sonuçlarını Ehl-i Beyt'te; daha doğrusu Hz. Ali (r.a.) ile başlayan velâyet kurumunda bulmuştur. Bu nedenle Alevîlikte, zamanla Hz. Ali daha fazla ön plana çıkartılmış ve peygamberlik de bu eksende algılanmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan Alevîlikte peygamberlik, Hz. Muhammed'in dışa dönük, fizikî ve zâhirî boyutuyla değil de, daha çok mistik ve teosofik yönüyle anlaşılmasına çalışılmıştır. Alevî kesim bu durumu, dinde önemli olanın “zâhirî ve fizikî olan değil; aksine içsel ve manevî olandır” biçimindeki temel gerekçesiyle savunmaya çalışmıştır.¹¹¹

Öyle anlaşılıyor ki Alevîliğin peygamber anlayışında ortaya konan bu dualizm, her şeyden önce Alevîlikte öncelenen velâyet kurumuyla bağlantılıdır. Çünkü Alevîler ve Bektâşîler, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini, Hz. Ali'nin (r.a.) velâyeti için bir müjde olarak telakki etmişlerdir. Bu bakış açısına göre Hz. Muhammed ve O'nun peygamberliği, esasında Hz. Ali'nin ve velâyetinin tecelli etmesi için oluşturulmuş bir sebepler bütününden ibarettir. Çünkü mesele, Hz. Muhammed'den hemen sonra Hz. Ali'nin velâyet makamına erişmesini sağlamaktır. Nitekim bu meyanda, *İmâm Câfer-i Sâdık Buyruğu*'nda şu ifadeler aktarılmaktadır: “Miraç dönüşünde Hz. Muhammed, kırklar ceminde bulundu ve onlara pîrlerini sordu. Onlar ise: “Pîrimiz Şâh-ı Merdân Aliyyu'l-Murtazâ'dır; kuşkusuz, tartışmasız ve rehberimiz Cebrâil Aleyhi's-selâm'dır” dediler.¹¹² Kırklar ceminde yaşanan bu karşılıklı diyalektik, Alevî-Bektâşî kaynaklarda da yansımaları bulmuş ve şiire dökülmüştür:

*Ali'ye Muhammed geldi burhâna,
Hatice Fâtıma o ehl-i cana,
Birleyip özünü ulu meydana,
Anlayıp zâtını bilen ağlar mı.*¹¹³

4. Alevî-Bektâşî Kültürde Hz. Muhammed (s.a.v.) Sevgisi

Bilindiği üzere Hz. Muhammed (s.a.v.), özü ve sözüyle bir olan ve herkesin takdirini kazanmış olan değerli bir elçidir. O, sadece fizikî ve zâhirî tarafıyla değil; aynı zamanda ahlâkî ve derûnî yönüyle de güzel olan bir peygamberdir. Kendi döneminde başta yakın dava arkadaşları yani sahabe olmak üzere tabiûn ve sonradan gelenler sürekli olarak O'na olan aşklarını, sevgilerini ve muhabbetlerini dile getirmişlerdir. Özlenen, arzulanan

¹¹⁰ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 43, 82.

¹¹¹ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 60-61; Bozkurt, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, s. 14, 18.

¹¹² Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 61; Bozkurt, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, s. 18.

¹¹³ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 60.

ve kendisine muhabbet beslenen Hz. Muhammed ve onun Ehl-i Beyt'i, ümmetin göz bebeği olarak sürekli terennüm edilmiştir. Sözelimi Merhûm Süleymân Çelebi'nin, 1400'lü yıllarda Osmanlı döneminde Bursa'da Sultân Yıldırım Beyazıt'ın kendisine ağlayarak okuyup takdim etmiş olduğu "*Mevlâd*", söz konusu aşk, muhabbeti ve özlemi dile döken en önemli ve değerli yazılı kaynak türlerindedir.

İslâm düşünce geleneğinde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şahsına dönük ortaya konan aşk, sevgi ve muhabbet, aynen Alevî-Bektâşî anlayışta da benimsenmiş ve kabul görmüştür. Alevî-Bektâşî deyişlerde, divânlarda ve gülbanglarda Hz. Muhammed'e yönelik olarak ortaya konan bu aşk ve muhabbet geleneği, her defasında tekerrür etmiş ve güçlü menkıbeler oluşturulmuştur.¹¹⁴ Bu bağlamda ortaya konan deyiş, nefes ve beyitler, tamamıyla Hz. Muhammed'in doğrudan şahsı ve O'nun değerli ailesiyle (Ehl-i Beyt) ilgilidir. Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine olan bağlılık ve hürmet, Alevî-Bektâşî peygamber algısının temelini oluşturmaktadır.¹¹⁵ Kısacası, Alevîlik-Bektâşîliğin ana teması mistik-tasavvufî aşk ve muhabbet olarak benimsenmiş ve söz konusu bu aşk ve muhabbetin kaynağı da, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hz. Ali (r.a.) dualitesinde (ikili tasavvurunda) yerini bulmuştur:

*Muhammed'i gören canlar ağladı,
Sel sel oldu çeşm-i yaşı çağladı,
Cebrail Habib'in belin bağladı,
Kırkların cem'inde arkana düştü.*¹¹⁶

Alevî-Bektâşî klasiklerde bir peygamber/nebî olarak Hz. Muhammed'e imân edilmesi dışında, Peygamber "sevgisi" ve "muhabbeti" de ayrıca işlenen konular arasındadır. Öyle ki bu "sevgi" ve "muhabbet" anlayışı, "gül-bülbül" diyalektiğinde işlenmeye çalışılmıştır. Alevî-Bektâşî kültüründe "gül", hem ilâhî güzellikleri hem de Hz. Muhammed'i temsil etmektedir. Bundan dolayı da "gül"e "*remz-i Muhammed*", yani "*Muhammed'in sembolü*" adı verilmiştir.¹¹⁷ Buna göre "gül"ü simgeleyen Hz. Muhammed'e, "bülbül" hep âşıktır ve bu aşk açısından, ayrılıktan ve özlemden ötürü sürekli olarak "ötmekte"dir. Kitâb-ı Cabbâr Kulu'na göre bu "ötüş", bir arayışın, özlemin ve muhabbetin gereği/timsalidir. Çünkü "bülbül", yaratıldığına inandığı "gül"ün (Hz. Muhammed), tenine ve güzel kokusuna hep hayrandır. Cabbâr Kulu bu durumu şöyle dile döker: "*Ey Bend-i Ricâl! Bu güzel koku kime aittir? Güle aittir. Gülün ne güzel kokusu varmış. Bir şey Hz. Peygamber'in kokusundan olur da, onun kokusu güzel olmaz mı? Hz. Peygamber, Allahu Teâlâ'nın kendi nûrundan yaratılmıştır.*"¹¹⁸ Bu inanışın bir tezahürü olarak hem Sünnî hem de Alevî-Bektâşî çevrelerde icra edilen mevlüt merasimleri ile yapılan cem ayinlerinde,

¹¹⁴ Yemînî, *Hz. Ali'nin Fazîletnâmesi*, s. 302.

¹¹⁵ Yemînî, *Hz. Ali'nin Fazîletnâmesi*, s. 364.

¹¹⁶ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 143-144.

¹¹⁷ Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, s. 166.

¹¹⁸ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 74b/379.

hatta bayramlarda gelen misafirlere özellikle gül suyu ikram edilir. Bundan dolayı hem mevlüt merasimlerinde hem de cem ayinlerinde insanlar başta Hz. Muhammed olmak üzere onun Ehl-i Beyt'ine duâ, niyâz ve yakarıшта bulunurlar:

*Selmân'ın çiğninden bir oğlan geldi,
Destûr şahım dedi elini aldı,
Muhammed terini gül ile sildi,
Ol zaman kokusu insana düştü,
Gül kokusu Muhammed'in teridir,
Gönlü saf olanlar Hakk'ın yâridir,
Âşıkâ maşûkun bergüzâridir,
Sevdalar nasibler nûrlar saçılır.¹¹⁹*

İşte, “gül-bülbül” diyalektiğinde resmedilen “aşk” ve “muhabbet”ten esinlenen Cabbâr Kulu, Hz. Muhammed'in sünnetine tabi olmayı, ona sadık davranmayı, bedenî-dünyevî bütün kirlerden arınmayı ve peygamber evlatlarını sahiplenmeyi (Ehl-i Beyt), peygamberliğe imânın olmazsa olmaz şartlarından birisi olarak kabul etmektedir.¹²⁰ Alevî-Bektâşî klasiklerde Hz. Muhammed'e beslenen aşk ve muhabbet daima canlı ve ayakta tutulduğu gibi, O'na karşı yapılacak bir saygısızlık ve haddi aşma da şiddetle eleştirilmiş ve reddedilmiştir:

*Muhibb-i hânedan-ı Ahmed olan,
Süleyman-ı zamandur ger gedadur,
Muhammed Mustafâ'yı sevmeyenün,
Cehennem canına kayık sezadur.¹²¹*

Bunun yanı sıra Alevî-Bektâşî klasiklerde, Hz. Muhammed'i sevmenin bazı şartları yerine getirmek suretiyle mümkün olacağı da açıklanmıştır. Nitekim Kitâb-ı Cabbâr Kulu'nda, Hz. Muhammed'i sevmenin dört şahidi bulunduğu ifadeye çalışılmıştır ki bunlardan *birincisi*: Gittiği yolda gitmek; *ikincisi*: Sünnetine tabi olmak; *üçüncüsü*: Vücudunu temizleyip hilâf şeyleri atmak; *dördüncüsü* de: Hz. Muhammed'in evlâdına (Ehl-i Beyt'ine) saygı göstermektir.¹²²

5. Alevî-Bektâşî Kültürde Miraç Mucizesi

Alevî-Bektâşî klasiklerine göre peygamberlerin temel özellikleri ve geçmiş peygamberlere ilişkin bazı mucize biçimlerinden bahsederken de açıkladığımız üzere, Alevî-Bektâşî anlayışta mucizenin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Alevî ve Bektâşîler, Hz.

¹¹⁹ Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 34; Kul Himmet Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi: XVI. Yüzyıl*, Saypa Yayınları, Ankara, 1995, c. II, s. 325.

¹²⁰ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 82a/408; 82b/411.

¹²¹ Yemîni, *Hz. Ali'nin Faziletname'si*, s. 169-170, 195.

¹²² Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi), s. 53.

Âdem'den (a.s.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar Allah tarafından gönderilmiş olan bütün peygamberlerin mucizelerle desteklendiğine tereddütsüz inanmaktadırlar.

Ancak Alevî-Bektâşîler, İsrâ Sûresi'nde de anlatıldığı biçimiyle¹²³ Hz. Muhammed'in, bir geceleyin yatağından kaldırılarak Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya yürütülmüş olması¹²⁴; oradan da gökleri dolaşarak Arş, Kürs ve nihayetinde de Sidretü'l-Müntehâya erişmesi olayı, insanlık tarihi boyunca verilmiş olan mucize çeşitlerinden en ilginç olanı olarak telakki edildiğinden miraç mucizesine daha farklı bakmışlar ve buradan değişik anlam ve yorumlar çıkarmışlardır. Onların, miraç mucizesine bakışı şu şekildedir:

"Miraç; Hz. Muhammed'in, kendi akıyla (Cebrâil) bâtının ayırımının farkına varması; bâtının ayırımına varacak biçimde "aklı", "sırrı" ve "hikmetvârî" bir yolculuğa çıkması ve mürşîd aşamasına ulaşması¹²⁵; en nihayetinde de, kendi aklının sonuçlarına koşacak biçimde seyâhat etmesidir."¹²⁶

Kitâb-ı Dâr' da miraç şöyle anlatılmaktadır:

"Hakk Teâlâ Hazretleri, dünya ve ahiretin efendisi Muhammed Mustafâ'nın, onun sırrı olan Aliyyü'l Murtazâ'nın çıktıkları mi'racın ve giydikleri tâcın hakkı ve hatırı için, (Muhammed Mustafâ'nın) mi'raca çıkarken bindiği burağın, burağı getiren Cebrâil'in ayağının altında yukarıya doğru yükselen ve havada duran taşın hakkı ve hatırı için..."¹²⁷

Tıpkı Sünnî anlayışta olduğu gibi miraç olayında Hz. Muhammed'in bazı vahiylerle müjdelenmiş olduğu da, yine Alevî-Bektâşî klasiklerde anlatılan bir başka husustur:

"Muhammed, Allah'ın emriyle dünyaya geldi. Allah, güneş gibi ışık verdi. Dünya nûr doldu. Cebrâil, Muhammed'e âyet indirdi. Dinin farz ve sünnetlerini bildirdi. Taklid ederek inananlar, araştırıp inceleyerek inanır hale geldi. İnançsızlık ortadan kalktı. Muhammed, mi'raca çıktı. Orada şaşırtıcı hikmetler gördü. Hakk Teâlâ, (Muhammed) ümmetine beş vakit namazı hediye etti. Allah, Muhammed'e emrini buyurdu. Doğruyu yanlıştan ayırdı. Muhammed, Allah tarafından kendisine emredileni ümmetine duyurdu."¹²⁸

Alevî-Bektâşî anlayışta, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) miracı nasıl yaptığı, oraya nasıl ulaştığı, herhangi bir vasıta kullanıp kullanmadığı ya da orada nelerle karşılaşmış olduğu gibi tamamen soyut ve spekulatif ön görü ve değerlendirmelerin hiçbir önemi yoktur. Onlara göre asıl önemli olan şey, Hz. Muhammed'in miraç dönüşünde yaşamış olduğu halleridir. Daha açık bir söylemle, miraç dönüşünde Hz. Muhammed'in kırklar cemine uğraması, burada erenler ve Allah dostlarıyla birlikte bulunması, özellikle de Hz. Ali'ye

¹²³ سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (İsrâ, 17/1).

¹²⁴ Hamedânî, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdik (a.s.) Buyrukları*, s. 78.

¹²⁵ "Dervîş" ve "mürşîdlik" hakkındaki geniş değerlendirmeler için ayrıca bkz. Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (Yayına Hazırlayanın Mukaddimesi), s. 35-36.

¹²⁶ Esat Korkmaz, *Alevîlik ve Bektâşîlik Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 2005, s. 467-468.

¹²⁷ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 93.

¹²⁸ Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 14a/130.

velâyet mührünü bırakması ve ona bel verip muhâsip olmasıdır. Bu durum Alevî-Bektâşî klasiklerde şöyle anlatılmaktadır:

*“Hakk’a kavuşarak, O’na merhaba diyen kulların ve konuşulan doksan dokuz bin sözün, orada gerçekleşen ve ilâhî bir bağış olarak kâinatın sırlarını bilme kudreti veren sohbetin, dilenen ihtiyaçların, yapılan ibâdetlerin, kabul edilen duâların, varılan saygı secdesinin, ziyarete gelen meleklerin, kırklar, cem’in de içilen üzüm şerbetinin, onu getiren Selmân-ı Fârisî’nin, orada ilâhî bir bağış olarak kâinatın sırlarını konuşan topluluğun, dönülen kırklar semâhının; Hz. Muhammed’in kırklarda yırttığı kıldan yapılmış elbisenin ve Hakk’ın makâmında kabul edilmiş olan yüce ve büyük topluluğun hakkı ve hatırı için...”*¹²⁹

Bu meyanda, daha sonraları Alevî-Bektâşî anlayışta miraç mucizesinin güzelliğini, sırrını ve hikmetini dile getiren pek çok şiir ve deyişler ortaya konmuştur:

*Muhammed mi’racta Burâğa bindi,
O nasıl Burâk’tır ünü bilindi,
Ay ile Güneş de secdeye indi,
Ali’yle Muhammed dâra durunca,
Ali’yle Muhammed erkâna düştü,
Bu hikmeti gören serinden geçti,
Yer gök titredi tarîk gelince.*¹³⁰

Görüldüğü üzere Alevî-Bektâşî gelenekte miraç olayı, Sünnî çevrelerde bilinen ve kabul edilen anlayıştan biraz daha farklı anlaşılmış ve yorumlanmıştır. Bunun en önemli nedeni ise, Alevî ve Bektâşî kültürün bütün olay ve gelişmeleri mutlak anlamda “*vahdet-i vücûd*”cu bir kategoride ele alıp değerlendirmiş olmasıdır. Alevîlik-Bektâşîlik, “*vahdet-i vücûd*” anlayışını, zerri evveldeki “*misâk*”la ilişkilendirmiştir. Çünkü bu misâk, ilk yaratılış sırasında insanlık âleminden alınmış bir sözü ifade etmektedir. Alevîlik-Bektâşîlik, hayat boyu devam eden seyr-u sulukta her daim bu misâkın yerine getirilmesi ve tamamlanmasını istemektedir. Hatta bu kültürde misâk algısı, kişinin fıtratının, yani ilk yaratılış amacına varmasının ve Allah’ta kemale ermesinin en büyük göstergesidir. Öyle ki bu yolculuk, hayat boyu devam eden bir “arayış” ve “tekâmülü” içermektedir. Her olay ve aksiyonu bir sır, bir hikmet ve ilâhî bir tecelli olarak algılayan Alevîlik-Bektâşîlik, bu tutumuyla başta Sünnîler olmak üzere değişik anlayış ve kültürlerce farklı farklı değerlendirilmiş, kimi zaman da çok acı itham ve suçlamalara mahal olmuşlardır.

Değerlendirme ve Sonuç

Alevî-Bektâşî klasiklerine göre nübüvvet algısı ve Hz. Muhammed’e bakış, kısmî farklılıkların dışında tıpkı Sünnî kaynak ve çevrelerde yansımaları bulan dinî ve insanî hassasiyetle aynı paralelde şekillenmiştir. Bu itibarla başta İslâm dini, Kur’ân kültürü,

¹²⁹ Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, s. 93.

¹³⁰ Kul Himmet, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, c. II, s. 164-165.

İslâm tasavvufu ve Türk örf ve âdetlerine istinaden şekillenmiş Alevî-Bektâşî geleneğindeki peygamberlik algısının özeti deyişlerin, nefeslerin, yakarışların ve buyrukların satır aralarında gizlenmiş durumdadır.

Klasik kaynaklardaki Alevî-Bektâşî anlayışa göre peygamberliğe bakış temel dayanak ve argumanları itibariyle Sünnî çevre ve bakış açısıyla dirsek teması sağlamış olmasına karşılık, Alevî-Bektâşî kültürdeki “*vahdet-i vücûd*” telakkisi sayesinde daha farklı bir yapıya dönüştürülmüş ve anlaşılması çok zor bir duruma sokulmuştur. Bu nedenle de temel esasların dışında kalmak kaydıyla özellikle miraç mucizesi ile Muhammed-Ali düstûru daha farklı anlaşılmiş ve yorumlanmıştır. Olay ve gelişmeler, Sünnî itikât alanından biraz daha özele indirgenerek tasavvufî bir renkle boyanmaya çalışılmıştır. Bu bakış açısından hareketle Alevî-Bektâşî gelenekte, “*Allah-Muhammed-Ali*” düstûru yaygın bir ilke olarak benimsenmiştir. Sünnî kaynak ve çevrelerin, İslâm’ın temel kaynağı olan Kur’ân’ı ve Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şahsındaki yansıma biçimi olan Sünnet’i anlama ve değerlendirmesi anlayışına paralel olarak, aynı durum Alevî-Bektâşî çevrelerde de aklî ve rasyonel çıkarımların biraz ötesinde mistik ve teosofik bir bakış açısıyla ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Kaynakça

- ‘Abdülcebâr, Ebu’l-Hasan el-Kâdî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, tah. ‘Abdülkerîm ‘Osmân, Mektebetü’l-Vehbe, Kahire 1408/1988.
- Anonim, *Kitâb-ı Dâr*, (haz.) Osman Eğri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Anonim, *Erkânâme I*, (haz.) Doğan Kaplan, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Atay, Hüseyin, *İslâm’ın İnanç Esasları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.
- Bal, Hüseyin, *Alevî-Bektâşî Kültürü –Sosyolojik Araştırmalar-*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- Bozkurt, Fuad, *Buyruk & İmâm Cafer-i Sâdık Buyruğu*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed ‘Abdülkâhir, *Kitâbu Usûli’l-Dîn*, İstanbul 1346/1928.
- Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, (haz.) Osman Eğri, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- el-Cürcânî, es-Seyyîd eş-Şerif ‘Ali b. Muhammed, *et-Ta’rifât*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995.
- Çelebi, İlyas, *İslâm’ın İnanç Esasları*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2010.
- Dierl, Anton Josef, *Anadolu Alevîliği*, (çev.) Fahrettin Yiğit, Ant Yayınları, İstanbul 1991.
- Doğan, Hüseyin, *İlk Dönem İslâm Kelâmcılarında Dinsel Metinleri Anlama ve Te’vil Problemi*, Kardeşler Ofset-Matbaacılık, Samsun 2011.

- Doğan, Hüseyin, “Kur’ân’ın Kendine Özgü Yorumbilim Metodolojisi: Te’vîl”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XIII, sayı: XXIII, Sakarya (2011/1).
- Doğan, Hüseyin, “Muş-Varto Alevîlerinde Dinî İnanç ve Sosyal Hayat”, Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu, 03-05 Ekim 2013, c. II, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.
- Doğan, İsa, *Türklük ve Alevîlik*, Kardeşler Ofset-Matbaası, Samsun 1997.
- Dünya Ehl-i Beyt Kurultayı, *Hidâyet Önderleri: İmâm Muhammed Bâkır*, (çev.) Vahdettin İnce, Tashîh ve Tatbîk: Seyyîd Seccâd Karakuş, Kevser Yayınları, İstanbul 2007.
- Fıglalı, Ethem Rûhi, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, Selçuk Yayınları, Ankara 1990.
- Firdevs-i Rûmî, *Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi*, (haz.) Hamiye Duran, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid b. Muhammed b. Muhammed, *el-İktisâd fi’l-İ’tikâd*, nşr. Enes Muhammed ‘Adnân eş-Şerfâvî, Dâru’l-Minhâc, Beyrut 1429/2008.
- Gölpınarlı, Abdalbâkî, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963.
- Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (haz.) Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsîri*, (haz.) Hamiye Duran, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Hamedânî, Ahmed Sabri, *Caferî Mezhebi ve İmâm Cafer Sâdık (a.s.) Buyrukları*, Kevser Yayınları, İstanbul 2014.
- İbn Fâris, Ebu’l-Hüseyin ‘Ahmed, *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, nşr. ‘Abdüsselâm Muhammed Harûn, c. I, Beyrut 1991.
- İbn Müslim, Seyyîd Alizâde Hasan, *Hızırnâme (Buyruk)*, (haz.) Bâki Yaşa Altınok, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları 2007.
- el-İsfehânî, Ebû Kâsım Râgıp, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, nşr. Kahraman Yayınları, İstanbul 1989.
- el-‘İzz, ‘Ali b. ‘Ali b. Muhammed b. Ebî, *Şerhu’t-Tahâviyyeti fi’l-‘Akîdeti’l-İslâmiyye*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1408/1988.
- Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklara Göre Alevîlik*, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara 2011.
- Karadaş, Cağfer, *İslâm’ın İnanç Yapısı –Ana Esaslar-*, Emin Yayınları, Bursa 2006.
- Korkmaz, Esat, *Alevîlik ve Bektâşîlik Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar, İstanbul 2005.
- Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları –Alevîliğin Yazılı Kaynakları, Buyruk, Tezkire-i Şeyh Sâfi-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- el-Kûfî, İmâm-ı A’zâm Ebî Hanîfe Nu’mân b. Sâbit, *Kitâbu Fıkhı’l-Ekber*, b.y.y. 1324.
- Nesîmî, İmâduddîn Seyyîd, *Nesîmî Divânı*, (haz.) Hüseyin Ayan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *Tehzîbü’l-Esmâ ve’l-Lügât*, Beyrut b.t.y.

- Özmen, Kul Himmet, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi: XVI. Yüzyıl*, Saypa Yayınları, c. II, Ankara 1995.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Savory, Roger, *Iran Under The Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge 1980.
- es-Sâbûnî, Nûreddîn, *Mâtürîdiyye Akâidi*, trc. Bekir Topaloğlu, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Şener, Habib, *Gazzâlî'de Varlık ve Bilgi*, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara 2019.
- et-Taftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Ömer, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-'Akâid)*, (haz.) Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1991.
- Yazıcı, Mehmet, *Alevîlik –Alevî Değişlerinin ve Gülbanglarının Sosyolojik Analizi-*, Çıra Yayınları, İstanbul 2011.
- Yemînî, Derviş Muhammed, *Hz. Ali'nin Fazîletnâmesi –Fazîletnâme: Giriş, İnceleme Metin-*, (haz.) Yusuf Tepeli, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Yeprem, M. Sâim, *Mâtürîdî'nin Akâide Risâlesi ve Şerhi*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2000.